

УДК 37(09)(477)

*Ірина Албул,  
кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри соціальної педагогіки,  
соціальної роботи та історії педагогіки  
Уманського державного педагогічного  
університету імені Павла Тичини*

### **РОЛЬ ВОЛОДИМИРА НАУМЕНКА У ДІЯЛЬНОСТІ «КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ГРАМОТНОСТІ»**

*У статті висвітлюється роль представника української прогресивної інтелігенції другої половини XIX – початку XX століття Володимира Павловича Науменка у діяльності просвітницької громадської організації «Київське товариство грамотності».*

**Ключові слова:** просвітництво, В. Науменко, українська культура.

*В статье освещается роль представителя украинской прогрессивной интеллигенции второй половины XIX – начала XX столетия Владимира Павловича Науменка в деятельности просветительской организации «Киевское общество грамотности».*

**Ключевые слова:** просветительство, В. Науменко, украинская культура.

*The article highlights the role of representative of Ukrainian progressive intellectuals of the late nineteenth – early twentieth century, Vladimir Pavlovich Naumenko of educational activities in public organization «Kiev Society for literacy».*

**Key words:** education, V. Naumenko, Ukrainian culture.

Сьогодні актуальним залишається завдання повернення імен видатних культурно-освітніх діячів, спадщина яких була вилучена з історико-педагогічного процесу. Особливо це стосується діячів другої половини XIX ст. – початку XX ст. – періоду становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки, епохи народження цілої плеяди відомих і значних педагогів, діячів освіти і мистецтва. Насамперед, це представники просвітницьких організацій, метою діяльності яких було поширення освіти серед народу, формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження української культури.

Серед тих, хто працював на терені розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти та підносив українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури гідне місце займав і Володимир Павлович Науменко (1852–1919) – вчитель і методист, редактор і видавець, учений і політик, просвітителі і активний

громадський діяч.

Не дивно, що постать В. Науменка розглядається у монографічних працях багатьох сучасних учених: Л. Березівської, Л. Вовк, І. Зайченка, І. Лікарчука, Н. Побірченко, адже діяч залишив значну педагогічну спадщину – підручники, посібники, програми, публікації в періодичній пресі, методичні розробки, цінні рукописи, епістолярію. Праці просвітителя мають не лише педагогічну, але й загальноісторичну цінність, оскільки відображають актуальні проблеми розвитку української державності, культурного, політичного і духовного розвитку українського народу в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

В. Науменко був активним діячем цілої низки просвітницьких організацій: Київське товариство сприяння початковій освіті, Київське товариство сприяння середній освіті, Педагогічне товариство, Київська громада, Просвіта та ін. Однією з найрезультативніших була його праця у «Київському товаристві грамотності», а тому висвітлення ролі В. Науменка в діяльності цієї просвітницької організації і є метою даного дослідження.

У 1882 р. прогресивна інтелігенція Києва заснувала Київське товариство грамотності (1882–1908 рр.), яке розгорнуло просвітницьку роботу в Київській, Подільській і Волинській губерніях. Першим головою організації став Київський губернатор С. Гудим-Левкович, а з 21 березня 1897 р. – В. Науменко [1, с. 39].

Статутом товариства передбачалося: матеріальна підтримка існуючих та відкриття нових народних училищ; створення класів для дорослих; нагородження учителів та грошова допомога бідним учням, призначення премій за кращий твір, спрямований на просвіту народу; видавництво підручників і книг для народного читання; розповсюдження книг і періодичних видань для народних читань; заснування при школах книжкових складів; посередництво при забезпеченні шкіл книгами; формування сільських бібліотек [5, с. 24].

Справжнє призначення Київського товариства грамотності В. Науменко вбачав у тому, щоб «...служити справі освіти народу в Південно-Західному Краї». Одним із завдань такої діяльності було «...утворення і підтримка народних бібліотек, які і відкривались Товариством по мірі можливостей у всіх трьох губерніях Південно-Західного Краю» [2, с. 19].

Бібліотечна комісія Київського товариства грамотності розгорнула значну роботу зі створення шкільних бібліотек та забезпечення книгами населення. Одним із завдань діяльності бібліотечної комісії було «...безкоштовна розсилка книг сільським школам, сільським бібліотекам та іншим установам і особам» [5, с. 31]. Її члени збирали інформацію про ті села, в яких була можливість влаштувати бібліотеку, шукали приміщення для неї, «...після чого з усіма необхідними документами відправляли статут бібліотеки на затвердження губернатору» [2, с. 71]. Складності виникали з укомплектування бібліотек літературою: катастрофічно не вистачало коштів. І все ж таки В. Науменко докладав усіх своїх організаторських

здібностей, щоб книжки вчасно надходили у сільські бібліотеки [2, с. 71].

Такі бібліотеки створювалися не тільки в сільській місцевості, а й у містах. Так, бібліотека-читальня була відкрита у 1899 р. і в м. Києві з метою «...надання усім без винятку жителям міста безкоштовного користування книгами і періодичними виданнями для читання вдома, а також у приміщенні читальні» [5, с. 29].

У результаті такої діяльності, як зазначав В. Науменко у одному з офіційних звітів, Київське товариство грамотності сформувало більше тисячі різних бібліотек, і за особистою ініціативою, і за дорученням різних установ. Народні бібліотеки користувались великим попитом серед населення. Так, середній показник щоденних відвідувань 1-ої Київської бібліотеки-читальні у 1897 р. становив 36,4, у 1898 р. – 38,4, 1899 р. – 45,3, 1900 р. – 69,3, 1901 р. – 140,5 [4, с. 83].

У процесі роботи бібліотечної комісії під керівництвом В. Науменка було створено книжкові склади, або як сказано у статуті «книжні лавки», де продавалися українські книжки. Такі склади було відкрито в Київській, Волинській і Подільській губерніях «...з метою сприяння розповсюдженню в народі кращих творів художньої і популярно-наукової літератури, доступної йому як за змістом, так і за ціною» [5, с. 33].

Розвитку мережі бібліотек для народу В. Науменко надавав великого значення. Він вважав, що у такий спосіб можна істотно вплинути на підвищення культурно-освітнього рівня українського народу. Така активність не була прийнятною для політики царату, представники влади ретельно слідкували за товариством та його членами. Чиновники намагалися всіляко придушити діяльність В. Науменка і очолюваного ним Київського товариства грамотності [3, с. 2–8]. Так, в одному з офіційних звернень генерал-губернатор зазначав, що товариство «...останнім часом почало забезпечувати їх (бібліотеки-читальні – *І. А.*) різного виду брошурами..., розрахованими, головним чином, на підбурення сільського населення проти існуючого порядку управління» [2, с. 2]. До того ж комплектування бібліотек навчальних закладів регламентувалось державними документами.

В. Науменко був змушений знаходити аргументи на захист просвітницької діяльності Київського товариства грамотності. У відповідь на звинувачення у невідповідності підбору книг у шкільних бібліотеках він пояснював, що усі поповнення відбувались згідно правил і регламентування державними документами. Наявність «сумнівних» з погляду управлінців книг просвіти пояснює відміною урядом обмежень щодо забезпечення бібліотек книгами лише за спеціальними каталогами. «Шукаючи найменшої можливості збагатити фонди народних бібліотек, члени Товариства грамотності, – зазначав В. Науменко, – звичайно, скористались новими правилами, які давали можливість повніше задовольнити щойно відкриті бібліотеки усіма тими книгами, які найбільше задовольняли просвітницькі прагнення народу» [2, с. 19]. Він наполягав на

---

тому, що зважаючи на дію нових законів не повинно бути обмежень при комплектуванні бібліотек книгами, які є допущеними до загального користування. Також В. Науменко підкреслював, що закон не зобов'язує товариство при відкритті бібліотеки подавати на затвердження списки книг, які складатимуть фонд бібліотеки [2, с. 20].

Найбільшої критики зазнавав В. Науменко за наявність у народних бібліотеках книжок з суспільствознавства і державознавства, а також книжок, написаних українською мовою. З цього приводу Володимир Павлович писав, що «...повне вигнання такого виду книг з бібліотеки, яке йде наперекір ... освітнім цілям, не може бути оправдане ніякими роздумами та інтересами» [2, с. 20].

Боротьба була важкою. Зачинялися бібліотеки і книжкові склади, вилучалися книги, накладалися заборони. Однак, завдяки відданій праці В. Науменка, просвітницька діяльність товариства не припинялася. Лише за один 1901 р. діячам товариства вдалося відкрити та укомплектувати 5 народних бібліотек, була здійснена підготовка до відкриття таких бібліотек ще у трьох селах Подільської і Волинської губерній. У звіті за 1902 р. про діяльність Київського товариства грамотності відзначено, що найважливішим здобутком варто вважати влаштування народних бібліотек у межах Київської, Волинської і Подільської губерній [4, с. 23]. Вся робота проводилась на громадських засадах; навіть виконуючи розпорядження Київського губернатора Ф. Ф. Трепова «...з формування 700 сільських бібліотек» діячі товариства залишалися «...без будь-якого заробітку для себе...» [2, с. 70–71].

Київське товариство грамотності розгорнуло значну роботу і в межах діяльності шкільної комісії, постійним членом якої був В. Науменко. Метою діяльності шкільної комісії «...було розробляти, як теоретично, так і практично, всі питання, пов'язані зі шкільною справою». Конкретизувалась така мета у наступних завданнях: відкриття нових народних училищ; заснування при народних училищах класів для занять із дорослими; розгляд прохань від різних осіб і установ про матеріальну допомогу і різні вказівки та поради зі шкільної справи; ознайомлення з життям і діяльністю провінційних шкіл за наданими звітами; піклування про школи, засновані товариством [5, с. 36].

Так, за один 1900 р. Київським товариством грамотності під керівництвом В. Науменка було засновано п'ять шкіл: дві чоловічих, дві жіночих, одна з двома відділеннями – чоловічим і жіночим. У чотирьох із зазначених шкіл заняття відбувались у неділю, а в одній, жіночій тюремній, – у будні дні. У 1900 р. ці школи відвідувало 750 учнів: 518 осіб чоловічої та 232 особи жіночої статі. Зазначимо, що усе необхідне навчальне приладдя – книги, зошити, олівці, пера – давалися учням безкоштовно [4, с. 79].

У 1900 р. основною темою засідань шкільної комісії було питання про укладання хрестоматії для недільних шкіл. Цікавими були дискусії про

вдосконалення навчально-виховного процесу, які відбувалися під керівництвом В. Науменка [4, с. 42]. У 1901 р. три засідання шкільної комісії були присвячені обговоренню укладеної В. Науменком програми для занять з дорослими у недільній школі. Як значиться у звіті, ці засідання були найбільш масовими, а програма викликала жвавий обмін думками [4, с. 78].

Однією з важливих форм вдосконалення просвітницької діяльності, а також важливою умовою для об'єднання розрізних просвітницьких установ В. Науменко вважав відкриття Народного Дому в Києві [2, с. 72].

Доцільність його побудови, розпочатої у 1899 р., В. Науменко визначив так: «Беручи на себе почин у справі побудови такого дому, Товариство грамотності керувалось, з одного боку, усвідомленням величезної користі подібних просвітницьких установ для народу, а з іншого – глибоким переконанням у крайній необхідності побудови Народного Дому саме в Києві, де для його багатотисячного дорослого робочого населення до цього часу дуже мало зроблено» [4, с. 61]. Зі звіту товариства за підписом Голови Ради В. Науменка відомо, що по закінченню будівництва у Народному Домі планувалося розмістити такі приміщення: велику глядацьку залу на 1000 осіб для читань і театральних вистав; дві великі зали безкоштовної бібліотеки-читальні; дві зали для пересувного музею навчальних посібників; дві зали для недільної школи і вечірніх класів для дорослих; приміщення для чайної і дешевої їдальні; приміщення для книжкової лавки Товариства грамотності; квартири для завідуючого Народним Домом, бібліотекаря і служителів; дві квартири по три кімнати для найму [4, с. 62]. Призначення цієї споруди полягало у служінні справі просвіти народу, або, як казав сам В. Науменко, «Народний Дім, створений Київським товариством грамотності, завжди буде служити тим культурним світочем, яким він є у теперішній час» [2, с. 73].

В. Науменко був Головою Ради Київського товариства грамотності упродовж 11 років. Увесь цей час він докладав значних зусиль для збереження товариства, сприяв його активній роботі.

Досить складним для діяльності товариства виявився 1905 р. зі своїми революційними настроями. Ще до відомих подій діяльність товариства офіційною владою визнавалась шкідливою для народних мас, тим більше це стало відчутним у зазначений час. В. Науменко був змушений писати доповідну записку на ім'я Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, у якій зазначалося, що за останній час, під впливом складних стосунків між політичними партіями і групами, у засобах масової інформації з'являється критика діяльності окремих товариств і установ, серед яких – і Київське товариство грамотності. У записці В. Науменко доводив, що Київське товариство грамотності упродовж усіх років своєї діяльності завжди керувалося бажанням принести користь для просвіти народу, обходячи політику. Таке аполітичне спрямування було прокоментоване основним положенням статуту

---

товариства: «...працювати в душі прогресивно-просвітницького напрямку, не виходячи за межі законності» [2, с. 67]. Однак, незважаючи на всілякі пояснення та спроби В. Науменка зберегти цю просвітницьку організацію, діяльність товариства у 1908 р. було припинено [2, с. 91].

Значення діяльності Київського товариства грамотності у справі просвіти українського народу важко переоцінити. Члени цієї просвітницької організації зуміли досягти значних результатів, про що, зокрема, зазначалося в одному з останніх звітів: «...організовано цілий ряд бібліотек, підібрані і вислані у них книги, прочитана маса народної літератури, організовано склад, влаштовано музей, успішно функціонують недільні школи...» [4, с. 49].

Заслуги В. Науменка як керівника товариства, активного діяча просвітньої справи високо цінувалися його сучасниками. На засіданні звітних зборів товариства за 1900 р. колеги Володимира Павловича висловили «...окремо свою подяку особливо вельмишановному голові Товариства В. Науменку, ...завдяки якому Товариству так успішно вдається... виходити переможцем з багатьох життєвих негараздів» [4, с. 58].

Отже, участь В. Науменка в роботі «Київського товариства грамотності» та інших просвітницьких товариств була спрямована на боротьбу за існування та розвиток української національної школи, відкриття народних шкіл та училищ, підготовку вчительських кадрів до роботи в народних школах, активну просвіту дорослого населення, відкриття бібліотек та забезпечення їх літературою, проведення культурно-освітніх заходів, створення національно-просвітницьких осередків. Науково-публіцистична діяльність ученого спрямовувалася на боротьбу проти обмежень українського слова та творчості, висвітлення та популяризацію творів українського письменства.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початку XX століття) / Л. Д. Березівська. – К. : Видавництво «Молодь», 1999. – 191 с.
2. Дело о закрытии Киевского общества грамотности, распространявшего в Юго-Западном крае нелегальную литературу. Имеются сведения о деятельности Уманской комиссии Киевского общества грамотности (1907–1909) // ЦДІАУК. – Ф. 442, оп. 857, спр. 146, арк. 1–91.
3. Доклад члена Киевского отдела Русского Собрания Савенко о деятельности Киевского общества грамотности (1908) // ЦДІАУК. – Ф. 707, оп. 229, спр. 6, ч. V, 22 арк.
4. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности (1901) // ЦДІАУК. – Ф. 442, оп. 655, спр. 35, арк. 19–85.
5. Устав, инструкции и положения Киевского общества грамотности (1899) // ЦДІАУК. – Ф. 318, оп. I, спр. 1532, арк. 22–44.